

Тема 5.

ДИДАКТИКА ЯК НАУКА.

ПРОЦЕС НАВЧАННЯ.

План

1. Дидактика як галузь педагогіки, її об'єкт і предмет.
2. Загальні поняття та категорії дидактики.
3. Навчання: дефініція поняття, його ознаки.

1. Дидактика як галузь педагогіки

- Термін дидактика походить від грецького слова *didaktikos* — той, хто навчає, і *didasko* — той, хто вивчає.
- Вперше термін дидактика був введений у використання в Німеччині у 1613 р. Саме тоді *Кристоф Хельвіг* та *Йохим Юнг*, аналізуючи діяльність відомого мовознавця і прихильника навчання рідною мовою Вольфганга Ратке (1572 - 1635), підготували "Короткий звіт з дидактики, або Мистецтво навчання Ратихія". Вже з назви роботи випливає, що автори трактували дидактику як мистецтво навчання.

- Аналогічним чином трактував це поняття і Я.А.Коменський (1592 - 1670) у своєму знаменитому творі "Велика дидактика, або Універсальне мистецтво навчати всіх усьому". Однак

Коменський вважав, що дидактика є не лише мистецтво навчання, але й виховання.

-
- Таке поняття зберігалось до початку ХІХ ст., коли Йоган Фрідріх Гербарт (1776 – 1841) розробив теоретичні основи дидактики, зробивши її внутрішньо цілісною і несуперечливою теорією виховального навчання, підпорядкованою педагогіці.
  - Найважливішим завданням дидактики, за Гербартом, повинен був стати аналіз дій учителя, спрямованих на ознайомлення учнів з новим матеріалом.

-
- Таке розуміння предмета і завдань дидактики не влаштовувало прихильників різноманітних варіантів так званого "нового виховання".
  - Зокрема, американський вчений Джон Дьюї (1859 - 1952) відводив учням більш активну роль у процесі навчання. Його однодумці відмовилися від гербартівської концепції "передачі знань", що передбачала переважно збагачення пам'яті учнів, і висунули вимогу формування і розвитку у них здібностей та інтелектуальної діяльності, а також навичок практичної діяльності.

-
- У наш час ці два види діяльності не протиставляються один одному. Викладання нерозривно пов'язане з навчанням, ці два аспекти процесу утворюють інтегративну цілісність у вигляді процесу навчання.
  - На сучасному етапі **дидактику** розуміють як науку про викладання і навчання, про закономірності, що діють у сфері предмета і дослідження, про залежності, що обумовлюють хід і результати процесу навчання.

Помітний внесок у розвиток світової дидактики зробили також

- Й.Песталоцці (1746 - 1827),
- А.Дістервег (1790 - 1866),
- К.Ушинський (1823 - 1870),
- Г.Кершенштайнер (1854 - 1932),
- В.Лай (1862 - 1926).

Об'єктом дидактики

- є навчання як особливий вид діяльності, що спрямована на передавання наступним поколінням соціального досвіду, його творче відтворення, тобто викладання (діяльність учителя) і учіння (пізнавальна діяльність учня)

Предметом дидактики

- є процеси освіти і навчання, які нерозривно пов'язані з вихованням і є його органічною складовою.

Основними завданнями

дидактики є пошук відповідей на наступні питання:

- *Для чого навчати?* - Цілі освіти, пов'язані з мотиваційно-ціннісними орієнтаціями суб'єктів навчальної діяльності.
- *Чому навчати?* - Визначення змісту освіти, розробка освітніх стандартів, навчальних програм і методичного супроводу навчального процесу.
- *Як навчати?* - Відбір дидактичних принципів, методів і форм навчання, що сприяють ефективній педагогічній діяльності.

Зв'язок дидактики з іншими науками

- Як і всі інші науки, дидактика належить до системи гуманітарних загальнолюдських знань, через це має взаємозв'язки практично з усіма науками. Найтісніше вона пов'язана з філософією та соціологією, політологією, педагогічною психологією, логікою, фізіологією людини, кібернетикою та їх конкретними методиками.

2. Загальні поняття та категорії дидактики

- Дидактика як система будується на основі категорій і понять, які не лише мають свою структуру, а й взаємодіють між собою за принципами теорії систем. Різні за сутністю, вони утворюють цілісну систему теорії освіти і навчання.
- ***Дидактичні категорії - найбільш загальні і фундаментальні поняття, які відображають суттєві властивості і відношення навчального процесу.***

До основних категорій дидактики належать

- навчання,
- освіта,
- самоосвіта,
- викладання,
- учіння,
- навчальна діяльність,
- дидактичні закономірності, принципи,
- процес навчання і його компоненти (цілі, завдання, зміст, форми, методи, засоби, результати навчання),
- знання, навички, уміння,
- пізнавальна активність,
- мотивація учіння,
- пізнавальні інтереси і потреби,
- об'єкт і суб'єкт пізнання.

Навчання -

- ВИД ЛЮДСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ І ПРОЦЕС ОВОЛОДІННЯ ЗНАННЯМИ, УМІННЯМИ І НАВИЧКАМИ, ЩО ПОТРЕБУЮТЬ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ, ЕМОЦІЙНО-ВОЛЬОВИХ І ФІЗИЧНИХ ЗУСИЛЬ ЛЮДИНИ.
- Воно є фактором стимулювання розвитку особистості.

Освіта -

- **цілеспрямований процес і результат оволодіння учнями системою наукових знань, пізнавальних умінь і навичок та формування на цій основі світогляду, моральних якостей.**
- **Вона реалізується у процесі навчання.**

Самоосвіта -

- освіта, яка набувається у процесі самостійної роботи без проходження систематичного курсу навчання в стаціонарному навчальному закладі. Вона сприяє поглибленню, розширенню і міцнішому засвоєнню знань.
- До основних засобів самоосвіти належать: самостійне опрацювання літератури, робота з комп'ютером, засоби масової інформації, самонавчання тощо. Важливу роль у формуванні навичок самоосвіти відіграє школа.

Під *викладанням* розуміють

- діяльність учителя, спрямовану на організацію і керування пізнавальною діяльністю учнів, у результаті чого відбувається їхній розвиток і виховання.
- При цьому учень має виявити зустрічну активність, а вчитель - стимулювати її.

Учіння -

- процес навчальної діяльності учня, в якій він оволодіває системою знань, способами їх пошуку, здобуває індивідуальний досвід пізнання, збагачує власний досвід спілкування.
- Учіння перебуває у центрі навчання, забезпечує формування особистості. В єдності викладання та учіння становлять процес навчання.

Навчальна діяльність -

- це діяльність, спрямована на засвоєння знань, умінь, навичок на різних рівнях (емпіричному, теоретичному, практичному) та досвіду пізнання (оволодіння способами здобуття знань, способами навчальної роботи тощо).
- Важливою ознакою навчальної діяльності є активність особистості, спрямованість її на об'єкт засвоєння, орієнтацію в соціальному середовищі.

Учень у процесі навчання перебуває одночасно в позиціях суб'єкта і об'єкта

- Він є **об'єктом** навчально-виховного процесу в тому випадку, коли "з ним щось відбувається", на нього спрямовані педагогічні задуми і дидактичні впливи. У таких умовах учень лише "сприймає", "переробляє" і "видає" на вимогу вчителя ту інформацію, яка підлягає засвоєнню.
- Водночас він є **суб'єктом** засвоєння знань і побудови процесу навчання, бо виявляє активність, здійснює учіння - усвідомлену, творчу діяльність.

Знання -

- провідний елемент освіти, що є результатом засвоєння інформації і виявляється у поняттях, судженнях, умовиводах, концепціях, теоріях.
- Важливими характеристиками повноцінних знань є їх системність, усвідомленість, оперативність, гнучкість, повнота та ін.
- Знання значною мірою визначають ставлення людини до дійсності, моральні погляди й переконання, вольові риси особистості, характер, вони є умовою розвитку здібностей та обдаровань.

Уміння -

- здатність свідомо виконувати певні дії на основі сформованих знань, навичок, набутого досвіду.
- Формування вмінь відбувається поетапно: ознайомлення з умінням, усвідомлення його смислу; початкове оволодіння умінням; самостійне виконання практичних завдань, удосконалення вміння.

Навички -

- навчальні дії, які внаслідок багаторазового виконання набувають автоматизованого характеру.
- Між вміннями й навичками існує тісний взаємозв'язок: вміння - це готовність до свідомих і точних дій, а навичка - автоматизована ланка цієї діяльності. Елементи вмінь часто переростають у навички.
- Навички формуються в усіх видах діяльності і діють стереотипно в незмінних умовах. Специфічним методом вироблення навичок є вправи.

Мотивація -

- система мотивів, або стимулів, яка спонукає людину до конкретних форм діяльності або поведінки.
- Мотивами можуть бути: уявлення й ідеї, почуття й переживання, що виражають матеріальні або духовні потреби людини.
- Одна й та сама діяльність може здійснюватися з різних мотивів.

3. Навчання: дефініція поняття, його ознаки

- Основною дидактичною категорією є **навчання** - *планомірна, організована, спільна і двостороння діяльність учителів і учнів, спрямована на свідоме, міцне і глибоке опанування останніми системи знань, навичок і вмінь, процес, під час якого набувається загальна освіта, формується і розвивається особистість учня, його світогляд, засвоюється досвід людства і професійної діяльності*

І. П. Підласий виділяє такі ознаки навчання:

- двосторонній характер;
- спільна діяльність учителів і учнів;
- керівництво з боку вчителя;
- спеціальна планомірна організація й управління;
- цілісність і єдність;
- відповідність закономірностям вікового розвитку учнів;
- управління розвитком і вихованням учнів.

Функції навчання

- **Освітня (навчальна) функція** передбачає засвоєння наукових знань, формування вмінь і навичок. Наукові знання охоплюють факти, поняття, закони, закономірності, теорії, відображають узагальнену картину світу.
- **Виховна функція** спрямована на формування світогляду, моральних, трудових, естетичних, етичних уявлень, поглядів, переконань, системи ідеалів. Виховна функція охоплює виховні впливи, спрямовані на особистість із метою формування внутрішньої позитивної її реакції (ставлення), активності, самостійності і цілеспрямованості діяльності.
- **Розвивальна функція**, окрім формування знань і спеціальних умінь, передбачає здійснення спеціальної роботи для загального розвитку учнів, їхнього мислення, волі, емоцій, навчальних інтересів і здібностей. Наприклад, для інтенсивного розвитку мислення в процесі навчання необхідно викладати на високому рівні ускладнення, у швидкому темпі, забезпечувати усвідомлення учнями своїх навчальних дій.

-
- **Дослідницька функція** полягає в поступовому залученні учнів до самостійного дослідження процесів і явищ шляхом оволодіння певним мінімумом методологічних і теоретичних знань, виконання індивідуально-дослідних завдань.
  - **Самоосвітня функція** реалізується через створення умов для виявлення і розвитку пізнавальних, творчих, навчальних здібностей учнів, використання методів заохочення і стимулювання самостійного розв'язування теоретичних і практичних проблем.

Основні види навчання

- Залежно від характеру організації процесу викладання і засвоєння знань, специфіки побудови змісту навчального матеріалу, домінантних методів і засобів навчання розрізняють пояснювально-ілюстративне, проблемне, програмоване, комп'ютерне навчання.
- Ці основні види можуть поєднуватись, утворюючи нові види навчання: пояснювально-проблемне, проблемно-програмоване, проблемно-комп'ютерне та ін.

Пояснювально-ілюстративне навчання

- Цей вид називають традиційним.
- Основними його методами є розповідь, пояснення в поєднанні з демонструванням наочності. Діяльність учнів зводиться до сприймання, запам'ятовування і відтворення навчальної інформації, яке є основним критерієм ефективності.
- Має істотні недоліки: знання пропонують у готовому вигляді; учні "звільняються" від необхідності самотійно і продуктивно мислити; недостатні можливості індивідуалізації і диференціації навчального процесу та ін.

Проблемне навчання

- Воно передбачає самостійне оволодіння знаннями у процесі вирішення пізнавальних проблем, розвиток самостійного мислення і пізнавальної активності учнів.
- Технологія проблемного навчання ґрунтується на чітких алгоритмах, що містять послідовність взаємопов'язаних етапів:
- створення проблемної ситуації, яка спричинює відчуття розумового ускладнення;
- аналіз проблемної ситуації;
- пошук нових елементів знань різними способами (висунення гіпотез);
- розв'язування проблеми і перевірка одержаних результатів, зіставлення їх з робочою гіпотезою;
- систематизація та узагальнення здобутих знань і вмінь.
- Проблемний вид навчання забезпечує самостійне здобуття знань, формування інтересу до пізнавальної діяльності, розвиток продуктивного мислення.
- Серед його недоліків - значні затрати часу, недостатня ефективність для формування практичних умінь і навичок, слабка ефективність при засвоєнні нового матеріалу, коли самостійний пошук недоступний для учнів.

Основними способами (прийомами) створення проблемних ситуацій є:

- повідомлення учням інформації, яка містить у собі суперечність;
- сприймання і осмислення різних тлумачень одного і того самого явища;
- використання сукупності способів і прийомів, під час якого виникає проблемна ситуація;
- невідповідність між системою знань, навичок та вмінь учнів і новим фактом, явищем.

Програмоване навчання

- Основним його принципом є передавання змісту навчального матеріалу невеликими логічно завершеними частинами. Часто навчальну інформацію учні отримують не від вчителя, а з програмованого посібника або дисплея комп'ютера. Основна мета програмованого навчання - удосконалити управління навчальним процесом.
- Застосування цього виду забезпечує контроль за кожним кроком учня на шляху пізнання, що уможлиблює своєчасне надання допомоги, підтримання інтересу.

Програмоване навчання має такі особливості:

- - навчальний матеріал поділено на окремі частини (دوزи);
- - процес навчання передбачає послідовні кроки, які містять формування знання і мисленнєві дії для їх засвоєння;
- - кожен крок завершується контролем (запитання, завдання та ін.);
- - за умови правильного виконання контрольних завдань учень одержує нову дозу матеріалу і виконує наступний крок навчання;
- - у разі неправильної відповіді учень одержує допомогу і додаткові пояснення;
- - кожен учень працює самостійно і оволодіває навчальним матеріалом в індивідуальному темпі;
- - результати виконання контрольних завдань фіксуються, вони стають відомими для учнів і педагогів;
- - педагог є організатором і помічником, консультантом;
- - широко застосовуються специфічні засоби навчання (програмовані посібники, тренажери, контролювальні та навчальні машини).

- Позитивним у програмованому навчанні є виокремлення основного, істотного в навчальному матеріалі; забезпечення оперативного контролю за процесом засвоєння знань; логічна послідовність у засвоєнні знань; можливість працювати в оптимальному темпі і здійснювати самоконтроль; змога індивідуалізувати навчання.
- До недоліків програмованого навчання належать такі: алгоритмізація навчальної діяльності, що обмежує комунікацію між її учасниками; дроблення змісту навчального матеріалу, яке утруднює сприйняття і засвоєння його цілісності, зниження розвивального і виховного потенціалу навчання, що гальмує розвиток творчої активності учнів.

Комп'ютерне навчання

- ЕОМ можна ефективно використовувати для підвищення успішності учнів; розвитку загальних когнітивних здібностей (самостійно мислити, володіти комунікативними навичками); автоматизованого тестування, оцінювання та управління педагогічним процесом.
- Основою комп'ютерного навчання є створення навчальних програм, виокремлення алгоритмів, системи послідовних дій, які необхідні для повноцінного засвоєння знань і вмінь. Ефективність навчальних програм і комп'ютерного навчання повністю залежить від якості алгоритмів управління розумовою діяльністю. Якісних засобів для комп'ютерного навчання наразі істотно бракує.

У сучасній дидактиці виокремлюють й інші види навчання:

- контекстне;
- навчання на основі поетапного формування розумових дій і понять;
- навчання на основі змістового узагальнення та ін.
- Дидактична наука пропонує багато видів, теорій, концепцій навчання, які дають змогу на науковій основі ефективно і якісно навчати учнів. Вибір того чи того виду навчання залежить насамперед від професійної компетентності вчителя, структури змісту навчального матеріалу, домінантних методів і засобів навчання.